

Raamat pärimusruumist

Ruumi loomine. Artikleid maastiku kujutamisest tekstides. Koostanud Tiiu Jaago. Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 11. Tartu: Tartu Ülikool. 2008.

Ajas ühtlaselt kulgev argielu on tänapäeva folkloristika üks huviobjekte. Argielu dokumenteerivate tekstide talletamist ja analüüsi puudutav keskustelu raamib ka siin esitletava kogumiku artikleid. Kuigi käsitletavad teemad ja motiivid autoriti erinevad, toimib neid käsitlusi siduva elemendina artikleid struktureeriv ruumi mõiste. Üldiselt assotsieerub pärimustekstide ruum konkreetse koha / konkreetsete kohtadega, kuid küsimus võib puudutada ka meenutatavat mõttelist või mentaalset ruumi. Pille Vahtmäe ja Tiiu Jaago käsitlevad oma artiklites mälestustes töödeldud ruumi. Kristel Rattuse uurimisobjektiks on meenutatava mentaalse ruumi mõju tänapäeva argielule ja Liisi Jääts vaatleb selle tõlgendusi uues kontekstis. Teist laadi väljendustasandil liigub Liina Paalese käsitlus kohanimede tajumisest nendega kaasnevate ettekujutuste põhjal.

Artiklis “Kohamärkide süsteem eesti viipekeeles” vaatleb Liina Paales ruumi konkreetsete kohtade nimetamise vaatepunktist. Kurtide keele erinimetused on tõlgitavad teisiti kui kõneldavat keelt tõlkides. Selles protsessis kohtuvad enamus- ja vähekeel. Eestikeelsete toponüümide vasted viipekeeles on loodud erinevatelt alustelt. Keelte vaheline seos on mehaaniline arbitraarsete märkide puhul, kus viipekeelset kohanime defineerib eestikeelse toponüümi esitäh. Foonimärk jälgendab vastavalt eestikeelse kohanime hääliku kuju. Ka eestikeelsete kohanimede homonüümsetele sõnadele tuginevad tõkelised viipenimed on seotud eesti keeles kinnistunud sõnadega (nt “Aegviidu” viipes kujutatuna pärineb eestikeelsest tegusõnast *aega viitma*).

Huvitavad on metafoorsed / metonüümsed viiped, mille sõltuvus enamuskeelest on vähene või olematu ja mille tähendus avaneb vaid viipekeele valdajatele. Näiteks toponüümi “Porkuni” tähendav deskriptiivne viibe näib osalt toimivat huvidominanti meenutatava mehhanismina. Psühholoogiast pärit terminit kasutati pikka aega usundiliste olenditega kohtumiskogemuste selgitamiseks. Vastavalt on ka viipe tähendus kommunikatsiooni osapoolsetele eeldatav, kuna nad tunnevad Porkuni tähendust kurtide koolitusajaloos. Artikkel näitab, et keelemaastikust on võimalik kõnelda viipekeelsetes kaardimärkides, mida kujundavad nii eestikeelsed määratlused kui ka sellest sõltumatud tegurid.

Mineviku mentaalse ruumi konstruktsioon sünnib Pille Vahtmäe intervjuudel põhinevas artiklis “Füüsiline ruum mõtteruumis: Wernerini kohvik *werneristide* mälestustes”, nagu ka Tiiu Jaago artiklis “Ruumi kujutamine eluloos: küsimus tõsielu jutustuse žanrist”. Mõlemas artiklis saab ruum piirjooned jutustamise kaudu. Suhe ruumi on aga mõlemas käsitluses erinev. Kui elulooürija esitab küsimuse ruumide omavahelisest seostamisest, siis Wernerini kohviku meenutajad kõnelevad konkreetset kohast, andes sellele mentaalse ulatuvuse. Meenutusjutus sünnib kohviku identiteet seda

külastanud inimeste kaudu. Kohvik on avalik ruum, *werneristide* kõrval on seda ruumi kogenud teisedki. Eluloos kujutatud kogemuslikud ruumid on aga seotud ainult üksikisiku sündmuslugudega, neid ei saa väljastpoolt vaidlustada. Artiklites kujutatud ruumikäsituste vahel võib näha teisigi erinevusi. *Werneristide* mälestustes toimib kohvik teadvustatud vastukäitumise lavana, kus näiteks nõukogude aja alguses sai kõnelda sellest, millest mujal vaikiti. Autobiograafia-kodu aga seostub tihedalt (näiteks esemete kaudu) omaaegsetest ajakihtidest pärit tegelikkusega, mis otseselt nõukogudevastast arutelu esile ei kutsunud. Nendes ruumides (kohvik, kodu) valitsevaid hoiakuid võib seega mõista nii aktiivsete kui ka passiivsetena. Nii *werneristide* jutustatu kui ka Helja Karo omaeluloojutustus kujutavad linnakultuuri, meenutatavad ajajärgudki on osalt samad. Omaeluloo ja teemaintervjuu eesmärkide lahknevus annab edasi küll mitmepalgelisel viisil tajutud, aga siiski mälestustes sündiva ruumi.

Mõlemad uurijad teadvustavad, et meenutusprotsess muudab kujutusi ja mõjutab öeldavat. Autobiograaf otsustab oma valikute üle ise, kuid intervjuuolukord ja sotsiaalne kontroll kujundavad jutustust paratamatult. *Werneristide* viide nõukogude aegsetele tavadele, mil vaikiminegi oli kommunikatsioon, puudutab tegelikult suhtlust teisteski kontekstides. Pille Vahtmäe lähtub füüsilise ruumi ja mõtteruumi kõrvutamise, küsides, kuidas mälu loob ruumi ja kuidas interjööri tajutakse kogemuste kaudu. Interjööri muutus võib hägustada mälupilte neid siiski hävitamata – seos kultuurilise ruumiga toetab nende naasmist. Ilma nostalgiatagi võib tõsielu rekonstrueerida keeleliste võtetega – ja saada tuge võrdluspiltidest.

Tiiu Jaago käsitluse lähtekohas on autobiograafia määratlemine tekstina, mis liigub sotsiaal-geograafilises argielus. Taotluseks on selgitada, kuidas sõnaline ruum ehitub üles omaeluloo kirjutaja kasutatud võtete kaudu. Konventsionaalne lineaarselt-kronoloogiliselt esitatud kohtade temaatiline haare osutab teksti liigendamisele kohasidusate sündmuste kaudu. Kuid kuidas tajutakse ruumi verbaalsel tasandil? Teatavasti toetub jutustus valitud vaatepunktile, kuid sellele lisaks juhivad autobiograafi ruumilisi seoseid järgima jutustamistraditsioonid ja omandatud mallid. (Kultuuriantropoloogid on tõdenud juba kogemuste kujunemist kultuurimallidele vastavalt.) Tiiu Jaago viitab kirjandusteaduslikule mõistele 'stseen', millel on ka ajaline ulatuvus. See toimib Helja Karo eluloo analüüsi töövahendina: lugu koosneb teatud kohtadega assotsieeruvatest sündmustest ja ruum määratletakse nende kaudu. Näiteist tuleb kesksena esile pealava ehk kodumaja kujutamine erinevates seostes. Ruumi visandamine jutustust liigendava tegurina ei ole seega ainult uurija "paljastus", vaid ka jutustaja teadlikult omaks võetud aspekt.

Liisi Jäätsi ja Kristel Rattuse uuritav 'ruum' on maakohale omane töökeskkond, mille tähendus põllumajandusliku ressursina on järsult kokku kuivanud ja kus asemele on tulnud uuemaid tegevusalasid. Muutusprotsessidega koos seostuvad uustõlgenduste kaudu maakoha eluviisiga pidevalt teisenevad sotsiaalsed ja kultuurilised representatsioonid. Vältimatult muutuvate hoiakute seast vaatleb Liisi Jääts reaktsioone maaelu ressurside tõlgendamisele, kus maa kasulikkuse asemel nähakse seda kaitsealusena. Kristel Rattuse uurimuses on kaitseobjektiks juba kultuuripärand. Uue liikumise kaasnab märkimisväärsed individuaalseid ja kogukondlikke tundeid.

Liisi Jääts eristab artiklis "Maaelu sotsiaalsed representatsioonid maastiku tähenduste mõjutajana: Karula rahvuspargi näide" elanikerühmi – põliselanikud, uus-

tulnukad – ja nende poolt viljeldavaid tegevusalasid – maaharimine, turism, rahvuspark, kultuuripärand. Põhiliseks maatöoks peetud maaharimise vastandina assotsieerub maaelu pigem vaba ajaga. Autor näitab, et maaharimistööd tegevate põliselanike väärtushinnanguid loovad varasemate põlvkondade töö austamine ja talupoeglik enesehinnang. Kujundatud keskkond tähendab neile töö tulemust ning endise eluviisi kestmine on neile seepärast eesmärk omaette. Uustulnukatele tähendab maale ümberasumine sageli vajadust elumuutuse järele, nad otsivad uusi väljakutseid. Nende eesmärgid seostuvad elulaadi parandamisega, looduskaitse või lihtsalt hoolt kandmisega kultuuripärandi eest. Elanike hoiakutes on siiski ka samasuunalisi hinnanguid. Nii põliselanikele kui ka uustulijatele on heinamaa korrashoid tähtis. Põlistalupoeg ei tee midagi “tühist”, võsast puhas heinamaa on tehtud kasuliku töö tulemus. Maale tulnute silmis on oluline küsimus maastikuvaatest, turismi soodustavast elemendist või esteetilisest rahuldusest. Nad kogevad maaühiskonda vastandina linnaühiskonna aktsentidele. Nende huvi kultuuripärandi vastu ei pärine isiklikest kontaktidest, see on eluviisiga assotsieeruv hoiak.

Karula rahvuspargi aladele elamaasunutest osa on leidnud turismist tuluallika. Kristel Rattuse artikkel “Talutööpäev “Rehepapi seitse ametit”: ruumi loomine mäletamiseks” kõnelebki põliselaniku turismile rajatud üritusest, kus ressursina kasutatakse kultuuripärandit. Suguvõsa maamaja on füüsiline koht, kus luuakse mineviku representatsioonidele rajanev kultuuriline ruum. Augustikuu viljakoristusajal esitatavas töötenduste sarjas kasutatakse vanapäraseid tööviise ja -riistu. Minevikku ressursina kasutades sünnib lavaliste vahenditega imaginaarne mentaalne ruum. Kultuurimälu aktualiseerub, kui pärandirepresentatsioonid saavad tänapäevastes sotsiaalsetes ja ajaloolistes kontekstis uusi tähendusi. Sündmuses osalejate teadlik eesmärk on pärimuse säilitamine vastukaaluks massikultuurile. Selle taustale jääb kultuurilise identiteedi teadvustamine ja vahendina päevapikkuse kultuurilise ruumi loomine. Liisi Jääts ja Kristel Rattus tsiteerivad oma intervjuutekste, kuid uurivad neis kajastuvat tegelikkust, samuti hoiakuid ja hinnanguid.

Kogumik osutab huvipakkuvalt tähelepanu sellele, kuidas vaatepunkt mõjutab uurimisandmete käsitlemist. See puudutab muu hulgas intervjueeritavate kaitset, mille üle Tiiu Jaago sissejuhatavas artiklis arutleb. Suulise ajaloo (*oral history*) keskus uurimisobjektina on kergitanud selle valdkonna üldisema arutelu teemaks. *Werneriste* ja autobiograafi on kogumikus esitletud nimeliselt, maakohta käsitletavates artiklites kasutatakse eristmelisi identifikaatoreid. Viipekeelsete kohanimede kommentaatorite isikulisus ei ole relevantne teave. Tiiu Jaago rõhutab intervjueeritava osa lõpliku teksti sünnis. Kui tema osalus on keskne, siis on tema nime mainimine õigustatud: ta on siis tavaliselt intervjuu kaasautor. Sel juhul, kui uurimisandmetesse koondub teave paljudest intervjuudest, pole üksikteate isikulisus võimalikki. Identifitseerimise vältimine seostub sellise infoga, mis võib mõjutada kogukonna siseseid suhteid. Autobiograafia erineb teistest allikatest: see on suletud tekst, milles oleva andmestiku üle on jutustajal kontroll. Tiiu Jaago viitab ka erinevate teadusvaldkondade teadustraditsioonidele.

Tavakõne ja jutustamise uurimine on pikka aega olnud pärimusuurijate põhivooluks ja ka paradigmaatiline varieeruvus on uurijale rõõmu pakkuv argielu. Kaua käibel olnud ‘rahvakultuuri’ kõrvale on tekkinud mõiste ‘pärimuskultuur’. Uurijate nostalgialgia ei juhi enam “kadunud kultuuri” juurde, kuid üllatavalt tõuseb “kadunud kul-

TUTVUSTUS

tuur” esile intervjueeritavate mõttemaastikul – ja saab nii ikkagi uurimisobjektiks. Tõsieluliselt laienev maailmapilt (jutustus võib katta geograafiliselt küllaltki kauged paiku ja kogemused võivad sisaldada nii linna- kui ka maaelustiili) ja mitmehäälnelne sotsiaalne taust pakub uurijate poolt oodatule lisaks seni ettearvamatuid andmeid ja uurimisvõimalusi. Jutustuse varieerumist mõjutavad endisest enam individuaalsed, kogukonnast sõltumatud kogemused ja üldised ajaloolised seigad. Kogukonnaga seotud probleematika tuleb *Ruumi loomise* artiklites pidevalt esile: intervjueeritavad rõhutavad kogukonda kuulumise tähtsust, kuid individuaalsetest eesmärkidest lähtudes. Kogumik pakub ruumi mõistele lisaks mitmeid huvitavaid teemasid.

Henni Ilomäki

BOOK REVIEW

A Book on Narrative Space

Henni Ilomäki reviews the article collection *Ruumi loomine. Artikleid maastiku kujutamisesest tekstides* (Interpretations of Environment in Texts, english summaries pp 121–142). The collection was edited by Tiiu Jaago and published in 2008 in the series *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia* of the University of Tartu.